

Palemonidai, Gediminaičiai ir žemaičiai: kelios pastabos apie lituanistiką „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronikoje“

Eugenijus Savišcevas

Docentas, daktaras
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra
El. paštas: eugenijus.saviscevas@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje tikrinama hipotezė apie galimą žemaičių bajorų įtaką „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronikos“ autoriui. Kronikoje Lietuva ir jos valdovų dinastija kyla iš Žemaitijos. Gediminaičių dinastijos vardų tradicija Žemaitijoje leidžia manyti, kad kronikos autorius šiame regione ieškojo informatoriaus ir, galbūt, pasinaudojo žemaičių vardų tradicija, kurdamas legendinių Palemonidų vardus. Bychoveco kronikoje atsiradęs siužetas apie 1440 m. žemaičių sukilimą ir kai kurios netiesioginės nuorodos leidžia įtarti, kad informatoriumi galėjo būti Stanislovas Orvydas.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos metraštis, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronika“, Bychoveco kronika, lietuvių kilmės iš romėnų teorija / legenda, Gediminaičiai, Palemonidai, Žemaitija, onomastika, 1690 m. padūmės tarifas, Orvydo giminė.

The Palemonids, Gediminids, and Samogitians: Some Remarks on Lithuanistics in the Chronicle of the Grand Duchy of Lithuania and Samogitia

Summary. The article examines the hypothesis on the possible influence of a Samogitian nobleman on the author of the chronicle of the Grand Duchy of Lithuania and Samogitia. In the chronicle Lithuania and its ruling dynasty are traced back to Samogitia. The tradition of Gediminids' pagan names in Samogitia suggests that the author of the chronicle was looking for an informer in this region and perhaps used the local naming tradition to create the names of the legendary Palemonids. The plot of the 1440 Samogitians Uprising, which appears in the Bychowec chronicle, as well as some indirect references, suggest that Stanislovas Orvydas may have been the informer.

Keywords: Lithuanian Annals, Chronicle of the Grand Duchy of Lithuania and Samogitia, Bychowec Chronicle, Theory/Legend of Lithuanian Roman Origin, Gediminids, Palemonids, Samogitia, Onomastics, 1690 fireplace census, Orvydas family.

Received: 27/09/2021. Accepted: 27/10/2021

Copyright © 2021 Eugenijus Savišcevas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Lietuvių kilmės iš romėnų teorijos istoriografija senokai tapo nuomonių, interpretacijų ir diskusijų klampyne, kuri be vargo gali paskandinti į ją netyčia užsukusį tyrėją. Įveikti kasmet pasirodančius šiai problematikai skirtus tyrimus jau savaime yra išbandymas, o kur dar kelis šimtmečius trunkanti tradicija! Niekada nelaikiau rankos ant šios istoriografijos pulso, todėl šiame straipsnyje pateikiu tik keletą pastebėjimų ir pasamprotavimų su didele rizika, kad jie nuskambės šalia diskusijos. Mano norą prisidėti prie Lietuvos metraščio, o teisingiau – „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronikos“ tyrinėjimų paskatino visiškai su istoriniais mitais nesusijęs domėjimasis XV–XVII a. žemaičių bajorų genealogija, kurios metodologinį pamatą sudaro asmenvardžių ir vietovardžių sąsajų nustatymas. Jis atskleidė labai turtingą senųjų baltiškų vardų klodą, kuris bemat nutiesė tiltą tarp Žemaitijos istorijos realijų ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (LDK) sukūrusios politinės tautos bei jos ištakas pasakojančios legendos. Kilo klausimas: ar XV–XVII a. baltiški asmenvardžiai, kurių santykinai daugiau negu kitur išliko Žemaitijoje, gali leisti geriau suprasti legendinėje kronikos dalyje pateiktą Lietuvos valdovų vardyną? XVI a. Žemaitijos istorijos šaltiniuose minimų Mantvilo, Šventaragio ir Lizdeikos giminių vardai signalizavo, kad į šį klausimą verta paieškoti platesnio, sistemiškesnio atsakymo. Tačiau norint susigaudyti metraščių onomastikoje – reikia suprasti ir ją teikiančią šaltinį.

Istoriografinė takoskyra: metraštis ir kronika. Šiame straipsnyje laikausi „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronikos“, o ne metraščio pavadinimo. Nors toks požiūris nenaujas, bet visgi reikalauja paaiškinimo. Ne kartą rašyta, kuo kronikos skiriasi nuo metraščių, todėl skaitytoją nukreipsiu tiesiai į Mečislovo Jučo knygos, skirtos Lietuvos metraščiui, pirmąjį puslapį¹. Ten išryškintas skirtumas yra svarbi, bet ne vienintelė priežastis keisti šiaip jau istoriografijoje tradicine tapusią metraščio sąvoką. Esminė priežastis – supratimas, kokia praraja skiria vadinamąjį siaurąjį ir platesnįjį sąvadą ir kaip lengva permesti nedidelį lieptelį tarp pastarojo ir Bychoveco kronikos (be jokio reikalo vadinamos plačiuoju sąvadu): tųdviejų sąvadų nuorašų tekstų skirtumai yra visiškai nedideli, tik Bychoveco kronikos tekstas kur kas platesnis. Edvardas Gudavičius skeptiškai žiūrėjo į rusėnų metraščiams būdingą sąvadų išskyrimo taikymą Lietuvos metraščiui. Jo manymu, sąvadu tikrai galima vadinti tai, kas istoriografijoje išskirta kaip siaurasis Lietuvos metraščio sąvadas, o vadinamuosius platesnįjį ir platųjį sąvadus jis buvo linkęs vadinti „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronikos“ atitinkamai pirmąja ir antrąja redakcijomis². Galbūt į tai, bent iš dalies, pritariamai būtų reagavęs ir Jučas, jei ne aplinkybės, nulėmusios jo išitraukimą į metraščio tyrimus so-

¹ M. Jučas, 2002, p. 7. Šios knygos pirmasis leidimas pasirodė 1968 m. Deja, nei pirmasis, nei antrasis leidimai nėra geras įvadas į problemą. Knygą skaityti sunku, nes diduma autoriaus idėjų ir smulkių tyrimų išvadų pateiktos kaip replikos ar marginalijos. Be to, tenka apgailestauti, kad „Aidu“ leidykla ją išleido be recenzentų ir kalbos redaktoriaus pagalbos.

² E. Gudavičius, 2010, p. 22–58; E. Gudavičius, 2012, p. 9–24. Gudavičiaus nuomonė, jog buvo dvi kronikos redakcijos, nesutampa su Jerzy Ochmańskio įsitikinimu, kad buvo trys kronikos redakcijos. Pirmoji atspindi Krasinskio ir Jevreinavo nuorašuose; antroji – Ališavos, Archeologijos draugijos ir Račinskių nuorašai; trečioji – Bychoveco kronika. Žr. J. Ochmański, 1967, p. 157.

vietmečiu, kai buvo keblu nepaisyti rusų istoriografijos autoritetų³. Suprantama, vėliau buvo sunku atsakyti savo pozicijų ir jis to nepadarė. Nesutiko jis ir su Rimanto Jaso teiginiais apie Bychoveco kronikos surašymą Alberto Goštauto aplinkoje. Gudavičius pritarė Jaso nuomonei, kuri pamažu, bet jau seniai įsitvirtino moksle. O vieninteliame stambesniame Lietuvos metraščių ir kronikoms skirtame darbe yra išdėstyta alternatyvi nuomonė. Tai kelia painiavą, kurios siekdami išvengti privalome tikslinti sąvokas.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas ne Lietuvos metraščių, o „*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos kronika*“, t. y. tai, ką Jučas vadino platesniu juo ir plačiuoju metraščių sąvadu. Jaso pasiūlytas Bychoveco kronikos atsiradimo datavimas (1519 m.)⁴ numato, kad kronikos tekstas yra ankstyvesnis už daugumą vadinamojo platesniojo sąvado nuorašų. Tad chronologine prasme Bychoveco kroniką reikėtų suvokti ne kaip išaugusią iš vadinamojo platesniojo sąvado nuorašų, o kaip tiems nuorašams lygiagrečią. Ir Bychoveco kronika, ir vadinamieji platesniojo sąvado nuorašai turi bendrą planą, o tai leidžia manyti visus šiuos tekstus kilus iš bendro protografo. Tokį idealų, žinoma, neegzistuojantį, bet visą platesniojo ir plačiojo metraščių sąvado visumą sugėrusį protografą toliau vadinsiu Kronika, o jos nežinomą kūrėją ar kūrėjus – tiesiog autoriumi. Kai prireiks remtis ne Kronikos idėja, o konkrečiais nuorašais, vartosiu sutrumpinimus: Ališ – Ališavos; Arch – Archeologijos draugijos; Jevr – Jevreinavo; Kras – Krasinskio; Rač – Račinskių; Rum – Rumiancevo; Bych – Bychoveco kronika. Naujai atrastais (ypač Tichonravovo⁵) nuorašais, dėl jų tekstų sutrumpinto arba fragmentiško pobūdžio, nesinaudosiu. Po nuorašų sutrumpinimų įrašytas skaičius nurodys publikacijos puslapius⁶.

I

Paslėptos lituanistinės reikšmės. Takoskyra tarp metraščių ir kronikos iš pirmo žvilgsnio atrodo mažareikšmė. Tai klaidingas įspūdis, nes už jos slypi kronikos, kaip šaltinio, supratimo principai. „*Vakarų rusų metraščių*“ komplektavusiems rusų archeografams, ko gero, nė nekilo mintis, kad jie susidūrė su kitos civilizacijos paveldu. Juk svarbiausia – metraščių tekstai buvo parašyti „rusų“ (kai kurie Lietuvos istorikai ir dabar čia nedėtų kabučiu) kalba. XX a. pradžioje šią idilę sugriovė lietuvių kilmės lenkų istorikas Janas Feliksas Jakubowskis, LDK tautinių santykių klausimą susiejęs su kronikoje išdėstyta lietuvių kilmės iš romėnų teorija⁷. Jo manymu, Kronikos teksto autorius turėjo būti rusėniškai rašęs lietuvis⁸. Šią mintį negirdomis praleido vėliau Kroniką tyrinėję baltaru-

³ M. Jučas, 2002, p. 11, 23.

⁴ R. Jisas, 1971, p. 30, 36, 37.

⁵ K. Gudmantas, 2019, p. 195–238.

⁶ Remiamasi vadinamojo platesniojo sąvado publikacija: PSRL, t. 35, Bychoveco kronika – PSRL, t. 17.

⁷ J. Jakubowski, 1912. Jakubowskis bent jau iš motinos pusės (motina – Valerija Kybartaitė / Kyborrt) turėjo lietuviškas šaknis, nors gimė Rygoje (1874), studijavo Maskvoje ir Dorpate (Tartu), o gyvenimo pabaigą sutiko Varšuvoje (mirė 1938). Kaip galima spėti iš jo darbo teksto, ypač pateikto lietuvių teisinių institutų sąrašo, tikriausiai bent šiek tiek mokėjo lietuviškai. Jo teksto tam tikro masto prolietuviškumas prisidėjo prie to, kad studija jau 1921 m. buvo išversta į lietuvių kalbą.

⁸ J. Jakubowski, 1912, p. 46.

sių ir rusų istorikai, matę joje baltarusių (t. y. rusėnų) literatūros paminklą⁹. Todėl diskusija neišsivystė. O pakalbėti buvo verta bent jau apie legendinės Kronikos dalies lietuvišką toponimiką ir onomastiką. Žiūrint į problemą iš lietuvių istoriografijos pozicijų, tebėra aktualus klausimas: ar Kronikoje (ypač legendinėje jos dalyje) minimų vietovių ir asmenų vardynas bei „pramanytas“ turinys reikalavo iš jos autoriaus lietuvių kultūros ir ypač kalbos žinių? Šiuolaikiniame Kronikos tyrimo lygyje tvirtai atsakyti į šį klausimą būtų keblu. Matome dvi tradicijas. Iš vienos pusės, carinė ir sovietinė rusų ir iš dalies baltarusių¹⁰ istoriografijos savo tyrimų horizontą apibrėžė rusėnų pasaulio ir metraštinės tradicijos ribomis. Todėl senosios lietuvių kultūros ir kalbos žinios, kaip nuodugnesnio tyrimo įrankiai (metodinė priemonė), nebuvo nei reikalingi, nei pageidautini. Iš kitos pusės, lietuvių istoriografija iki šiol rodo tam tikrą nuomonės nenusistovėjimą. Antai Jučas metraščio (jo supratimu) tekste nurodė kelis lituanizmus, leidžiančius spėti teksto autorių turėjus lietuvių kalbos žinių¹¹. Tačiau tie pastebėjimai taip ir liko neišplėtoti ir niekaip nekoreliuoti su tuo, kas bendrai vadinama Lietuvos metraščiu. Regis, literatūroje labai dažnai susiduriame su elementariu nesuskalbėjimu. Štai Jučas kritikuoja Jakubowski už pastarojo neva perdėtą Vakarų kultūros įtaką metraščiui, bet, ko gero, taip rašydamas jis visų pirmaisia turėjo galvoje vadinamąjį siaurąjį sąvada, o Jakubowskis – platesnįjį ir platusį, t. y. Kroniką. Kita vertus, dar Jakubowskio iškelta mintis apie žodinės (neatmetant ir rašytinės) lietuvių kultūros poveikį Kronikai istoriografijoje buvo išgirsta¹², bet greičiau pasislinko link spekuliatyvių interpretacijų¹³, nei sisteminio Kronikos teksto tyrimo. Kaip tik ši aplinkybė ir toliau palieka dideles nesuskalbėjimo galimybes ir tai tęsis tol, kol nebus visa apimtimi nuosekliai, vienoje vietoje revizuoti Lietuvos metraščio (t. y. Kronikos ir siaurojo sąvado) sudedamųjų dalių santykiai, atsikratant perdėto jų siejimo su rusėnų metraščiais. Kol kas matome gausybę pavienių bandymų Kronikos problematiką „kandžioti“ iš įvairių pusių¹⁴. Tačiau ši meškėna ir toliau lieka neperkašta.

Daug ko vis dar galime tikėtis iš pastaruoju metu Kroniką intensyviai tyrinėjančio lenkų istoriko Jano Jurkiewicziaus. Tiesa, pirmasis legendinei Kronikos daliai skirtas knygos „*Nuo Palemono iki Gedimino...*“ tomas¹⁵ signalizuoja apie kone visiškai ignoruojamą lietuvių kalbą, kaip tyrimo įrankį. Pasikliaudamas Kalimachu autorius atmeta Jano Dlugošo teiginį, jog lietuvių ir lotynų kalbos yra panašios, bet nesiaiškina, kas Dlugošui leido manyti kitaip. Kronikoje pasitaikantys lituanizmai (kai kurie iš jų abejotini) apskritai nesulaukė dėmesio. Aptardamas legendos personažus autorius taip ir nesuformavo sistemingo požiūrio į jų vardus, sporadiškai ginčydamas kai kurių iš jų lietuvišką kilmę (Pajautos atveju argumentai nėra įtikinantys) ir lygiai taip pat sporadiškai pripažindamas kai kurių iš jų lietuviškumą. Galima būtų minėti ir kitus dalykus, bet

⁹ В. Чамярыцкі, 1969; Н. Улащик, 1985.

¹⁰ Naujesnėje literatūroje atsirado ir kitokių nuomonių. O. Łatyszczek, 2006, p. 265–304.

¹¹ M. Jučas, 2002, p. 11, 23.

¹² R. Petrauskas, 1995; A. Dubonis, 2002.

¹³ G. Beresnevičius, 2000a; G. Beresnevičius, 2000b; G. Beresnevičius, 2006.

¹⁴ Bene daugiausia energijos tam skyrė Kęstutis Gudmantas: K. Gudmantas, 2004; K. Gudmantas, 2005; K. Gudmantas, 2009; K. Gudmantas, 2011.

¹⁵ J. Jurkiewicz, 2013.

svarbiausia – visus juos visa apimtimi pajėgus įvertinti tik lietuvių skaitytojas, o tekstas juk skirtas ne vien tik jam. Gaila, kad toks autoriaus nusigrėžimas nuo lietuvių kalbos neužkliuvo ir knygos recenzentams¹⁶. Todėl, norėdamas paaiškinti savo nuomonę, turiu kiek detaliau apsisototi prie kai kurių Jurkiewicziaus vertinimų.

Šiuolaikinei *eldėkistikai*¹⁷ būdingas gana aukšto lygio tarptautiškumas, tuo, neabejotinai, reikia pasidžiaugti. Tačiau naujas lygis atnešė ir naujų iššūkių. Patinka mums ar nepatinka, bet šiuolaikinių eldėkistų *lingua franca* yra lenkų kalba. Manau, kad šias pozicijas ji užima pelnytai, bet tai neatleidžia, ypač ankstyvosios LDK istorijos tyrinėtojų, nuo lietuvių kalbos mokėjimo ir jos vartojimo / įvertinimo tyrimuose. Beje, šią repliką skiriu ne tik eldėkistams užsieniečiams, bet lygiai taip pat lietuvių istorikams, kurie orientuojasi į tarptautinių diskusijų toną ir, siekdami būti geriau suprasti, išmeta iš diskurso vadinamąsias *lietuviškas detales / ypatybes* (lenk. *szczegóły litewskie*). Tokios pozicijos silpnumą pademonstruosiu dviem Jurkiewicziaus knygos simbolinę prasmę turinčiais fragmentais.

Lietuvos vardas. Ginantiems Lietuvos interesus legendos autoriams buvo tiesiog privaloma šalies pavadinimą apipinti vietiniu, t. y. lietuvišku, koloritu. Sekime Kronikos pasakojimą: Palemono anūkas, Kūno sūnus Kernius, įsitvirtino Užneryje. Ten jo pavaldiniai susidūrė su žmonėmis, kurie linksminosi pūsdami iš ažuolų kamienų pagamintas dideles dūdas (tūbas). Šiuolaikiniam lietuvių skaitytojui šis pasažas gali pasirodyti visiškai natūralus, įvertinus liaudies instrumentą *daudytę*, nors visai neaišku, ar XVI a. daudytė jau egzistavo. Bet kuriuo atveju Kronikoje minima, kad iš tų dūdų kilo Lietuvos pavadinimas. Neva nuo dviejų lotyniškų žodžių *litus* (krantas) ir *tuba* (dūda) junginio – Litus-tuba ir kilo krašto pavadinimas Lietuva, kuris pagal legendos logiką turėtų būti suprantamas kaip *Dūdų krantas*. Istoriografijoje (ir Jučas, ir Jurkiewiczius) iš *Litubos* ar *Litusbos* tiesiogiai veda slaviškus pavadinimus *Litwa*¹⁸, o tai jau yra nedovanotinas interpretacijos šuolis, niveliuojantis tekste paslėptą semantiką. Perskaitykime *Lit-tuba* ir išgirsime sąskambyje *Li-tuva*, t. y. suslavintą, bet vis dėlto originalą, gerai atspindintį Lietuvos pavadinimą. Tikėtina, būtent tai ir norėjo perduoti Kronikos autorius. Kitaip tariant, lietuviška šalies pavadinimo forma jiems ne tik buvo žinoma, bet ir pabrėžtinai pavartotina. Ir tai dar ne viskas. Ar atsitiktina, kad, iriantis aukštyn Nerimi už vingio, kur upės vaga, vedusi į šiaurės rytus, staiga lūžta ir pasuka į pietryčius, penketą kilometrų aukštyn upe nuo Ruklos (argi atsitiktinio pavadinimo vietovė?!), kairiajame krante į Nerį įteka upelis *Lietava*, iš kurios kalbininkai kaip tik ir veda Lietuvos vardą. Gal tai ir sutapimas, bet toks, kurį legendas perprasti bandąs tyrėjas privalo pastebėti.

Vytis. Vienas svarbiausių Kronikos naratyvo posūkių yra Kolonų (kitai Stulpų) giminės iškilimas, kuriuo pažymimas per santuoką su Palemonidais susigiminiavusios Kentaurų valdžios natūralus perdavimas Gediminaičiams (ir su jais susijusiems Goštautams). Po Palemonidų išsikėlimo į užvaldytas rusėnų žemes Lietuvą valdžiusi Ken-

¹⁶ U. Augustyniak, 2013; R. Petrauskas, 2013.

¹⁷ Teatleidžia man lituanistai, bet kol jie nepasiūlys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrinėtojams apibūdinti tinkamesnio žodžio, tol sau leisiu vartoti tokius, kokius istorikai vartoja šnekamojoje kalboje.

¹⁸ M. Jučas, 2002, p. 54; J. Jurkiewicz, 2013 p. 116–117.

taurų giminė, atstovaujama Traidenio sūnaus Rimanto (Lauro / Vasilijaus), nusprendė atiduoti valdžią ne jauniems giminaičiams, o Kolonų (Stulpų) giminės palikuoniui iš Ariogalos Vyteniui. Savo pasirinkimą jis aiškina heraldine aliuzija: *Mano senelis Narimantas, sėsdamas į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą, savo Kentauro herbą perleido savo broliams, o sau pasidarė herbą – raitelį su kalaviju. Tas herbas reiškia subrendusį valdovą, kuris gebės kalaviju apginti savo tėvynę. <...> Ir man atrodo, kad tam tiktų Vytenis...*¹⁹ Jei raitelį pakeistume mums tradiciniu pavadinimu Vytis, tai lietuvių skaitytojui bematant į akis kristų Vyties ir Vytenio sąskambis. Jurkiewiczziui jis žinomas, bet jis jį atmeta, remdamasis heraldikos tyrinėtojais, kurie tvirtina, kad herbui vardą *Pagonia* (persekiojimas) davė lenkų kronikininkas Martynas Bielskis, o XIX a. lietuviams Vyties atitikmenį pasiūlė Simonas Daukantas²⁰. Taigi Vyties ir Vytenio vardų nereikia sieti. Bet kodėl Kronikos autorius raitelio įvaizdį primygtinai aiškina Vytenio vardo kontekste?

Verta prisiminti kelias aplinkybes, į kurias Jurkiewiczzius neatkreipė dėmesio. Visos jos kyla ne iš heraldikos, o iš socialinės istorijos. Iki krikšto Lietuvoje egzistavo prieš persekiojimo paprotys, kuriam vėliau lietuvių kultūroje prilipo vyties pavadinimas. Pats paprotys neabejotinai baltiškos kilmės, nes jis veikė kaip prievolė visiems vyrams, todėl buvo sunkiai įmanomas XIII–XIV a. rusėnų visuomenei, kurioje karas jau seniai buvo tapęs atskiros visuomenės sluoksnio profesine sfera²¹. Pirmą kartą šaltiniuose jis minimas 1387 m. vasario 20 d. Jogailos (lotyniškoje!) privilegijoje, duotoje lietuvių kariams, priimantiems katalikišką krikštą: *Pagal senąjį paprotį karo žygis pasilieka kiekvieno pareiga, kuri vykdoma savo nuostoliais ir išlaidomis. Tais atvejais, kada reikėtų persekioti priešus ir mūsų priešininkus, bėgančius iš mūsų Lietuvos šalies, tai į tokios rūšies persekiojimą, kuris liaudies kalba vadinamas pagonia (vyčiu), yra įpareigojami ne tik kariai, bet ir kiekvienas bet kokios padėties ir bet kurio luomo vyras, galįs nešioti karo ginklą.*²² Rusėnišku (ne lenkišku, kaip kartais teigiama) vyties / persekiojimo prievolės pavadinimu lietuvių kariams (bajorams) skirtoje privilegijoje stebėtis nereikėtų, nes prievolė daugiausia lietuvių nekilmingus žmones, o XIV a. bajoriškoji žemėvalda intensyviausiai klostėsi karo su Ordinu zonoje, maždaug nuo Kauno iki Drohičino, taigi daugiau rusėnų nei lietuvių gyvenamose teritorijose. Tiesa, tai nieko nesako nei apie tai, kaip XIV a. lietuviškai vadinosi šis paprotys, nei kaip galėjo vadintis raitelis. Tačiau neskubėkime pritarti Jurkiewiczziui. Paprotys žinomas iš pagoniško laikotarpio, todėl tikėtina, kad jo

¹⁹ LM, p. 66–65. Plg. Rač 151 „<...> бо дядко мои Нарымонт, коли сел на Великом князстве Литовском, герб свои Китавраус зоставил брати своєю, а собе вделал герб – человека на кони з мечом, а то знаменуочы через тот герб пана дорослого лет, хто бы мог боронити мечом отчизны своею. А про то берыте себе господа-ра доброго. <...> И так ми ся видить, иж бы к тому был годный Витеня...“

²⁰ E. Rimša, 2004, p. 61–63.

²¹ Vyties prievolė, regis, siekta perkelti ir į kitas LDK teritorijas, dėl to sulaukta rusėnų bendruomenių, pavyzdžiui, Kijevo, pasipriešinimo. 1507 m. Zigmanto Senojo privilegijoje Kijevo žemei yra toks punktas: „O cerkvės, kunigaikščių ir ponų žmonių neversti dalyvauti persekiojime“ („А в облаву церковным людем и князским, и панским, не ходити“). LM 8, p. 241.

²² LIŠ, t. 1, p. 57. Lotynišką tekstą žr. LM 25, p. 36. „Ad expeditionem autem, dum incubuerit; iuxta vetustam consuetudinem, transitum teneantur facere, damnis propriis, et expensis. Quotiescunque etiam, hostes et adversarios nostros, et ipsius terrae nostae Lithuaniae fugitivos, insequi oppartuerit: ad insequutionem huiusmodi, quod *Pagonia* vulgo dicitur, non solum armigeri, verum etiam omnis masculus, cuiuscunque status aut conditionis extiterit, dummodo arma bellicosa gestare poterit, proficisci teneatur.“

atveju susiduriame su gentinių visuomenių institutais. XIII a. Vokiečių ordinui pasidavęs sembų kilmingasis, Ordino karo prievolinkas buvo vadinamas vitingu (*wittinc*, *witing*). Šiam žodžiui bent iš sąskambio, regis, artimas rusėnų *вѣтязь*, čekų *vítěz* ir pan. Šis žodis plačiai paplitęs, ypač vakarų slavų kalbose, o į rytų slavų kalbas pakliuvo santhykinai vėlai, manoma, XV a.²³ Bet kuriuo atveju žodžio kilmės ir skolinimosi klausimą reikia palikti kalbininkams. Bet iš jo aišku, kad papročio persekioti priešą vadinimas vyčiu „telpa“ į Kronikos sudarymo ir papročio veikimo chronologiją. Tai, kad Konstantino Sirvydo žodyne nėra vyties, o tik sinonimiškas jam – *waykimas*, nieko neįrodo vien todėl, kad žodynas sudarytas rytų aukštaičio Sirvydo, o ne visų XVI a. gyvavusių lietuvių tarmių pagrindu.

Visai kita problema – vytis kaip raitelis. Henryko Łowmiańskio žiniomis, nuo 1299 m. šaltiniuose minimi sembų *vitingo* socialinė padėtis atitiko XIV a. varmių *prūsų raitelių* (*equites Prutheni*) padėtį²⁴. Apytikriai ją galima lyginti su XVI a. pradžioje Žemaitijoje minimų į karo tarnų kategoriją įėjusių *raitininkų* (*роутники / рoутинику*)²⁵, t. y. raitelių, padėtimi. Tad nors vėl negalime užtikrintai sakyti, kad XVI a. Lietuvoje raitelis ir vytis – sinonimiškos sąvokos, bet ir negalime kategoriškai atmesti tokios sinonimikos galimybės.

Suprantama, čia pateikta dviejų atvejų interpretacija neduoda tikslų atsakymų. Ji tik įspėja, kiek atidus turi būti tyrėjas, susidūręs su įvairiakalbėmis kultūromis besirėmusia, taigi labai nevienodas asociacijas kėlusia ir minties jungtis siūliusia Kronikos kūrėjo vaizduote. *Lietuviškos ypatybės* čia pajėgios teikti jei ne reikšmingas pataisas, tai savitas alternatyvas.

II

Žemaitija Kronikoje. Łowmiańskis, Ochmańskis, o paskui juos ir Jurkiewiczus tvirtino, esą Lietuvos metraščio autoriai Žemaitiją pažinojo prastai²⁶. Išties, jei paieškosime metraštyje žemaičių istorijos siužetų, tai pamatysime, kad jų nedaug. Siaurajame metraščio sąvade, kuris, pasak Jučo, susiformavo XV a. viduryje tolimajame Smolenske, t. y. šiaurinėje rusėnų metraščių tradicijoje, žemaičiai vos paminimi kaip nebylūs, neveiklūs ir iš esmės nepažinūs. Kronikoje, ypač legendinėje jos dalyje, Žemaitija minima kone kiekviename puslapyje. Ji tampa tarsi Lietuvos *alter ego*, kuris realus, bet nieko apie save nepasakantis. Kodėl?

Viskuo kaltas legendos užmojis ir jo ideologiniai tikslai. Trumpiausias kelias tarp Lietuvos ir Italijos ir viduramžiais, ir dabar, žinoma, veda per Lenkiją. Todėl legendos kūrėjų Palemonui ir jo palydai parinktas maršrutas jūra, aplenkiant Lenkiją, yra savaiame

²³ Г. Шустер-Шевц, 1986, p. 231–233. Vienas ankstyviausių *vitzio* paminėjimų rusėnų metraščiuose yra Pereslailio-Suzdailio metraštyje (žr. PSRL, t. 41, p. 5). Pastarasis, matyt, buvo sudarytas XIII a., bet mūsų laikus pasiekė tik XV a. nuorašu. Plačiau apie metraščių žr. А. Шахматов, 1938, p. 119–127.

²⁴ H. Łowmiański, 1931, p. 304, 313–324.

²⁵ Šis terminas minimas 1529 ir 1536 m. nuostatuose Žemaitijos valsčiams. LM 7, Nr. 296, p. 510–514; LM 19, Nr. 204, p. 210, 213.

²⁶ H. Łowmiański, 1989, p. 235; J. Ochmański, 1967, p. 158; J. Jurkiewicz, 2013, p. 186.

daug ką pasakantis. Bet tada iškilo kita problema: nuo jūros Lietuvą skyrė Žemaitija, kuri jau seniai buvo tapusi politiniu subjektu. Žemaitija – ne Lietuva. Tą visi gerai žinojo ir XIII a., ir XVI a. Tik vėliau ši padėtis keitėsi, bet net ir XVII–XIX a. Žemaitija liko savotiška antitezė ne Aukštaitijai, tai rodo lietuviškos pavadinimų poros semantika, o Lietuvai. Išaiškinti šiuos dalykus Kronikos autoriui buvo ypač sudėtinga. Todėl jo argumentacijoje atsirado neaiškumų ir minties šuolių.

Dar kartą įsiklausykime į legendos pradžią. Palemonas su bendražygiais per Kuršių marias Gilija įplaukė į Nemuną, aptiko Jūros ir Dubysos upes (autorius demonstruoja puikų nusimanymą apie pajūrį ir upes). *Tos vietos prie tų didelių upių jiems labai patiko, ir tą žemę praminė Žemaitija.*²⁷ Bet kodėl? Peržvelgus kai kuriuos Kronikos nuorašus gali kilti mintis, kad krašto pavadinimas gali būti susijęs su jūros žuvimis, plaukusiomis Nemunu iki pat Dubysos²⁸. Visgi Kronikos teksto nenuoseklumas išprovokavo Krasinskio nuorašo, kuris laikomas ankstyviausiu, autorių įterpti savitą paaiškinimą. *Ant tų upių, ant Dubysos ir ant Nemuno, ir ant Jūros [krantų] jie (romėnai) apsigyveno ir ėmė daugintis, ir pavadino tą žemę slavų kalba (sic!) – Pakrantės, o lietuvių kalba – Žemaitijos žeme.*²⁹ Žinoma, Žemaitijos etimologiją autorius suprato prastai. Bet tai nurodo, kad Kronikos protografo autoriui tokia įtampa nekilo. Jis žinojo, kad Žemaitija – Lietuvos didžiųjų upių žemupys, tai XV a. pradžioje vokiečiams aiškino Vytautas: <...> ji [Žemaitija] visada buvo ir dabar yra ta pati Lietuva, nes viena kalba ir tie patys žmonės. Kadangi Žemaitija yra žemiau negu Lietuva, tai ji ir vadinama Žemaitija, kas lietuviškai aiškinama kaip „žemesnė žemė“. Žemaičiai likusią Lietuvą vadina Aukštaitija, nes šioji žemė, palyginti su Žemaitija, yra aukščiau. Be to, patys Žemaitijos žmonės nuo seniausių laikų save vadina lietuviais ir niekada nesivadino žemaičiais.³⁰ Bet Vytauto Žemutinės Lietuvos – *Lithuania Inferior* pavadinimas neprigijo. Ir toliau kraštas vadintas Samogithia, Żmudz, Shamaiten, o Kronikoje ne tik *Жомоить*, bet ir *Жомоитыя* (Rum 193), *Жемоит* (Jevr 214). Kronikos autoriui Vytauto pateikta koncepcija netgi buvo priešiška, nes ji numatė aliuziją, kad Lietuva radosi iš Žemaitijos, o ne atvirksčiai, kaip siekė įrodyti Vytautas. Bet paliktas atskiras Žemaitijos pavadinimas draskė lietuvių ir žemaičių kultūrinę vienybę, kuri buvo gerai žinoma lietuviui, bet sunkiai suprantama kitataučiui. Štai kodėl šalia Lietuvos pavartotas Žemaitijos vardas visada reikalavo paaiškinimo.

Vis dėlto Žemaitijos paminėjimas neįpareigojo Kronikos autorių žinoti šio krašto istorijos ypatybes. Todėl Kronikoje, kaip ir rusėnų metraščiuose, Žemaitija atlieka tik Lietuvos priedėlio vaidmenį, o legendinėje teksto dalyje ji virsta dirva, iš kurios išaugo Lietuva. Pati savaime Žemaitija legendos autoriaus nedomina, bet ji kuo puikiau

²⁷ LM, p. 43.

²⁸ „<...> в реках великой офитости рыб несполитых, иже не толко тыи рыбы, которыи ся в тых реках плоят, але множество рыб розмаитых и дивных приходят из моря <...> иже недалеко устье Немоное, где Немон в море впадеат. Над которыми ж реками, над Дубисою и над Немоном, и над Юрою, там ся поселили и почали розмноживати, и оное мешканье над тыми реками вельми им сподобалося, и назвали тую землю Жомоитью“ (Rum 193).

²⁹ „<...> Над которыми ж реками, над Дубисою и над Немном, и над Юрою, там ся поселили и почали розмноживатися, и назвали тую землю словеньским языком – Побережная, а литовьским языком назвали Жемитская земля“ (Krs 128).

³⁰ LIŠ, t. 1, p. 91, 92.

tinka Lietuvos lietuviškiems elementams išryškinti, kaip priešprieša Lietuvos suslavėjimui. Tyrinėtojai jau seniai pastebėjo, kad dalis Kronikos pirmosios redakcijos nuorašų pabrėžtinai vadinama „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos metraščiu / kronika / knyga“³¹. Tai įprastinė LDK pavadinimo formulė, adekvati ir valdovo titului, tačiau iš jos sąmoningai pašalintas Rusios arba rusėnų pavadinimas. Jakubowskiis iš to darė išvadą, kad Kronikos autoriai taip pabrėžtinai parodė lietuviškas LDK šaknis. Su šiuo teiginiu darniai sutapo ir lietuvių kilmės iš romėnų / italų teorija, kuri buvo dar vienas argumentas nepainioti lietuvių su slavais: tiek su rusėnais, tiek su lenkais. Būtent šia koncepcija remiantis ir reikia matyti Žemaitijos vaidmenį.

Kai Kronikos teksto legendinė dalis pamažu susilieja su istorine dalimi (pradedant nuo Gedimino valdymo pradžios), užuominos apie Žemaitiją tampa vis labiau istoriškai atpažįstamos ir detalios. Tačiau siužetų, kuriuose Žemaitija vaidina aktyvų vaidmenį, nėra daug. Analizės patogumui susisteminkime juos (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Žemaitiški siužetai Kronikos nuorašuose

Lentelėje pateiktos nuorodos į Kronikos nuorašų puslapius, žr. PSRL, t. 35, Bychoveco kronika – PSRL, t. 17.

Žemaitiški siužetai	Kras	Arch	Rač	Ališ	Rum	Jevr	Bych
1. Skirmantas III (Girmantas) gina Žemaitiją nuo latgalių	132	93	149	177	197	218	–
2. Rimantas (Lauras / Vasilijus) siūlo Lietuvos valdovų Vytenį iš Ariogalos	–	94	151	179	199	220	489
3. Vokiečiai užvaldo žemaičius. Gedimino ir Goštauto kova su vokiečiais ties Kaunu ir Žasliais	–	95	151–152	179	199–200	220	490–491
4. Kęstutis iš Palangos į Trakus parsiveža Birutę	–	97	154	181	201	222	494–495
5. Žemaičiai padeda Kęstučiui kovoje prieš Jogailą	134	98	156	183	203	225	504
6. Po Kęstučio mirties Vilniuje nukankinami Birutės giminaičiai (Vidmantas, Butrimas)	–	–	–	–	–	–	506
7. Vytautas atsiima Žemaitiją iš vokiečių ir įsteigia Medininkų vyskupiją	–	–	–	–	–	–	524
8. Žemaičių sukilimas ir susidūrimas prie Nevėžio 1440 m.	–	–	–	–	–	–	537–539

³¹ *Летописецъ Великого князьства Литовского и Жомоцького* (Kras 128; Rač 145; Ališ 173). *Книга Великого княжества Литовского и Же[мо]лицкого* (Jevr 214). *За кроники Великого князьства Литовского и Жомоитского* (Rum 193). Vertimas į lietuvių kalbą vis dėlto nepalieka tam tikrų pavadinimo subtilybių, kurios neprieštarauja interpretacijai, kad čia kalbama apie Lietuvos didžiąją, o Žemaitijos – paprastą kunigaikštystę.

Nors pasakojimas skirtinguose nuorašuose įvairuoja, tačiau iš esmės sutampa³². Juose beveik nėra to, ką galėtume pavadinti *žemaitiškomis ypatybėmis*, kurios rodytų autoriaus informuotumą. Tokiomis ypatybėmis galime pavadinti Vytenio kilmę iš Ariogalos (siuž. 2), bet jis yra mitas, o Birutės kilmės iš Palangos (siuž. 4) klausimas, ko gero, mitologizuotas, bet istorinis. O štai siužetai apie Birutės giminaičius Vidmantą ir Butrimą (siuž. 6), pasakojimas apie Žemaitijos atsiėmimą ir santykinai platus pasakojimas apie 1440 m. žemaičių sukilimo detales (siuž. 8) – verti pasitikėjimo, nes siužetus papildo kiti, tarp jų dokumentiniai, šaltiniai. Įdomiausia, kad tie trys siužetai atsirado tik Bychoveco kronikoje (plačiausioje Kronikos redakcijoje). Kita svarbi aplinkybė – net aštuntasis siužetas, kuris demonstruoja geras Kronikos autoriaus žinias apie 1440 m. įvykius, vis tiek juos apibūdina ne iš vidaus, o iš Lietuvos pusės. Maža to, trečiasis ir aštuntasis siužetai tiesiogiai siejami su Goštautų gimine: vienu atveju iškeliant jos pasiaukojimą kovoje su Ordinu, kitu – Jono Goštauto išmintį. Šie pastebėjimai darniai sutampa su iki šiol istoriografijoje pasirodžiusiais vertinimais tiek kad Kronikos autoriaus žinios apie Žemaitiją ganėtinai menkos, tiek koks buvo Alberto Goštauto vaidmuo Kronikos atsiradimo istorijoje³³. Tačiau matant šias aplinkybes neverta pamiršti: svarbiausią Kronikos pasakojimo siūlą traukianti jėga yra valdančioji dinastija, kuri pagal prigimtį – romėniška / itališka, pagal tėvoniją – žemaitiška, pagal darbus – lietuviška ir tik pagal užkariavimus – rusėniška.

III

Vardų tradicija. Istorija besidominčiųjų sąmonėje Kronika formavo Žemaitijos kaip Palemonidų, o vėliau ir Gediminaičių ankstyvosios tėvonijos vaizdą. Pastarasis buvo tiek stiprus, kad net XX a. pradžioje Žemaitija vadinta Lietuvos valdovų dinastijos lopšiu. Žemaitijos žemėje buvo sunku aptikti legendinių Palemonidų pėdsakų, o Gediminaičiai joje išmynė ryškius takus, ilgokai klaidinusius tyrinėtojus Kazimierzą Chodynickį, Stanisławą Zajączkowską, Józefą Puziną. Jau jie atkreipė dėmesį į XIV a. Ordino šaltiniuose minimą Vytenio kiemą (*Whitenhof*, galbūt dabartiniai Vytėnai ant Nemuno prie Jurbarko), o Petro Dusburgiečio kronikoje minimos Gedimino pilies ieškojo Jūros krantuose (Pagramančio apylinkėse). XX a. lietuvių medievistai palaidojo Gedimino dinastijos kilmės iš Žemaitijos teoriją po svariais argumentais. Tačiau jie neginčijo Vytenio ir Gedimino pilių ar kiemų egzistavimo šiame krašte³⁴. Šalia Dusburgiečio kronikos nuorodų Žemaitijoje išliko gyva Gedimino vardo tradicija, kurios paliudijimai nuo XVI a. pradžios Vakarų Žemaitijoje yra tiesiog stulbinantys. Kaip rodo XVI–XVII a. įvairių surašymų medžiaga, šis vardas buvo paplitęs ir tarp bajorų (1528 m. pašauktinių bajorų sąrašuose minimas šiauduviškis Gediminas ir Gediminas Daugintaitis bei Gediminas Gedgaudaitis iš Karšuvos³⁵; nuo XVI a. ties Tverais ant Aitros upelio minimas

³² Verti dėmesio skirtumai: siuž. 1 – Skirmantas virsta Girmantu (Jevr 218); siuž. 4 – Birutė ne palangiškė, o polockietė (Ališ 181); siuž. 6 – Butrimo vardą sužinome tik iš *Origo* (PSRL, t. 35, p. 117).

³³ E. Gudavičius, S. Lazutka, 2009, p. 195–201. Straipsnyje detaliau aptartas septintasis Kronikos siužetas, susijęs su Žemaitijos istorija. Čia išsamiau jo nenagrinėsime.

³⁴ E. Gudavičius, 1987a; E. Gudavičius, 1987b; E. Gudavičius, 1988.

³⁵ LM 523, p. 153–155, 157.

Gedminiškių bajorkaimis³⁶), ir tarp valstiečių (nors pasitaiko Gedminų ir Užventyje, Biržinėnuose ir Dirvėnuose, t. y. šiaurinėje Žemaitijoje, bet vis dėlto daugiausia tokio vardo žmonių minimi Karšuvos, Pajūrio, Tverų valsčiuose³⁷). Negana to, 1523 m. Pajūrio valsčiuje egzistavo Žemaitijos seniūnui pavaldi Gediminų vietininkija³⁸. Ne mažesnę nuostabą kelia šiaip jau reta Lietuvoje Liubarto vardo tradicija Žemaitijoje³⁹. Žemaičiai prisiminė Gediminaičius? Lietuvių ir žemaičių baltiškų vardų fondas maždaug sutapo, tad galbūt Gediminaičių vardų minėjimai Žemaitijoje – sutapimas?

Jei Kronikos autoriai nuosekliai mąstė, jie patys turėjo tikėti mintimi – Lietuvą valdžiusios giminės kilme iš Žemaitijos. Savo ruožtu tai turėjo skatinti juos Žemaitijoje ieškoti informatorių, galėjusių praturtinti pasakojimą reikšmingomis detalėmis ir vardais. Jau nuo XV a. pradžios Rytų Lietuvoje baltiškų asmenvardžių tradicija pamažu tirpo, o Žemaitijos asmenvardžių fondas siūlė savotišką kompensaciją. Žinoma, tai – teorinė galimybė, tačiau Kronikos vardyno ir baltiškų vardų tradicijos palyginimas savaime yra vertingas, net jei jo rezultatai nebus neabejotini.

Tokiam tyrimui turime sukonkretinti tiriamojo objekto – Kronikos vardyno, sudėtį. Į jį galime įtraukti tik baltiškus – Palemonidų, Gediminaičių ir Kronikoje paminėtų, dinastijoms nepriklausiusių asmenų vardus. Akivaizdu, kai kurių Palemonidų, tikėtina, „iš piršto laužtų“, vardų tyrimas neturi prasmės. Bet tik patikrinus vardų tradiciją galutinai galima atsakyti, kurie vardai išgalvoti, o kurie ne. Gediminaičių vardų tyrimo atvejį verta traktuoti kaip savotišką eksperimentą, galintį parodyti, kiek vardų tradicijos tyrimas apskritai turi prasmės. Šiuo požiūriu Kronikos tekstas nevaržo mūsų tyrimo, todėl į jį galime įtraukti visus žinomus dinastijos atstovų vardus pradėdant nuo pusiau legendinio Skalmanto. Verta atminti – dėl asmenvardžių minėjimo rašytiniuose šaltiniuose ypatybių, kai buvo minimi beveik išimtinai tik vyrų vardai, galimybės tyrinėti moteriškų vardų tradicijas yra menkos, o ir reikalauja specialios metodikos. Todėl nuo tokio tyrimo čia susilaikysiu, išskyrus aiškiai žemaitišku krūviu pasižymintį Birutės atvejį. Likusių Kronikos personažų, nepriklausančių valdančiosioms giminėms, vardai turėtų sudaryti atskirą tyrimo grupę.

Tad turime tris asmenvardžių grupes. Jų tradicijas sistemingai galime nagrinėti pasiremami lengvai prieinamų ir apdorotų 1690 m. Vilniaus ir Trakų vaivadijų bei Žemaitijos padūmės tarifų medžiaga⁴⁰. XVII a. šaltinių panaudojimas neturėtų gąsdinti, nes smulkių Lietuvos bajorų pavardės nusistovėjo tik per XVII a. Dauguma jų buvo sudarytos iš XV–XVI a. sandūroje gyvenusių protėvių baltiškų vardų. O beveik visa XVI a. pašauktinės kariuomenės surašymų medžiaga mažiau pravarti, nes joje vyrauja ne stabilios pavardės, o bajorų tėvavardžiai, dažniausiai vestini iš krikščioniškų vardų. Nuo

³⁶ И. Спрогис, 1888, p. 68, 69; Žemaitijos seniūnijos padūmės registras (1667 m.), Lietuvos valstybės istorijos archyvas SA, 3234 l. 178v; Žemaitijos seniūnijos padūmės registras (1690 m.), p. 80.

³⁷ ŽVS, p. 39, 46, 50, 72, 78, 87, 91–93, 98, 111, 114, 115, 117, 128, 152, 159, 225, 230, 234, 255, 261, 264, 274, 280, 293, 296, 320, 321, 325, 344.

³⁸ „Монка наместник кгедиминовский пана старосты“. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 256, b. 4005.

³⁹ И. Спрогис, 1888, p. 175 (Raseiniuose, Tendziogaloje); Žemaitijos seniūnijos padūmės registras (1667 m.), l. 109v.; Žemaitijos seniūnijos padūmės registras (1690 m.), p. 125.

⁴⁰ Vilniaus vaivadijos padūmės registras (1690 m.); Trakų vaivadijos padūmės registras (1690 m.); Žemaitijos seniūnijos padūmės registras (1690 m.).

jos detalesnio įvertinimo kol kas susilaikykime. Žemaitijos atveju dar galime pasiremti XVI a. paskutinio ketvirčio žemės teismo knygų aktų aprašymu⁴¹. Šiaip šiame šaltinyje minimos žemaičių bajorų pavardės darniai sutampa su 1690 m. Žemaitijos padūmės tarife paminėtomis pavardėmis, bet tam tikrais atvejais teikia žinių apie baltiškus vardus, kurie per XVI a. išnyko. Kaip tik tokiais atvejais jie buvo įtraukti į tyrimą.

Tyrimas orientuotas tik į asmenvardžių tradiciją, todėl iš esmės neatsižvelgsime į vietovardžius, išskyrus tuos atvejus, kai nagrinėjami šaltiniai leidžia įvertinti asmenvardžių ir vietovardžių paraleles, o tai buvo įprastas reiškinys (smulkiųjų bajorų valdų – bajorkaimių pavadinimai dažniausiai sutapdavo su jų savininkų pavardėmis). Kiek didesnę problemą sudaro XVII a. bajoriškų pavardžių tikslesnio lokalizavimo klausimas. Jį sprendami galime pasinaudoti tik nuorodomis, kurios duotos pačiuose šaltiniuose, kur bajorkaimiai priskiriami šiaip jau labai skirtingų dydžių teritorijoms. Žemaitijos atveju nurodomi valsčiai / pavietai, kurių vieni – mažyčiai (pvz., Patumšis – 99 km²), o kiti – didžiuliai (pvz., Veliuona – daugiau nei 3 000 km²). Trakų vaivadijos atveju pačiame Trakų pavieta bajorija surašyta parapijomis, Kauno pavieta – giminėmis, traktais, apylinkėmis (lenk. *koło*), Upytės pavieta – laukais ir t. t. Todėl lentelėse minimų asmenų valdų lokalizaciją pateiksiu taip, kaip ji įrašyta šaltinyje.

2 lentelė. Gediminaičių dinastijos asmenvardžių tradicija 1690 m. padūmės tarifų duomenimis 2–4 lentelės sudarytos panaudojus 1690 m. padūmės tarifų publikacijas. Skliausteliuose nurodomi asmenvardžio ar vietovardžio paminėjimo puslapiai. Vietovardžiai išskirti pasviruoju šriftu.

Asmenvardis	Vilniaus vaivadija	Trakų vaivadija	Žemaitija
Algirdas Gediminaitis	<i>Olginiany</i> Vilniaus pav., Astravos parap. (89)	-----	<i>Algmin</i> (?) Viešvėnai (74)
Butautas Kęstutaitis	-----	Butowt Kauno pav., Birštono apyl. (132); Upytė, Smilgių laukas (200); <i>Butowty</i> Upytė (190)	Butowt Beržėnai (103); Tendziogala (134, 135); Telšiai (154), Žarėnai (180); Raseiniai (191); <i>Butow</i> [t]y, Josvainiai (201)
Butigeidis	-----	-----	Будгиновичи (?) Pajūris (ODVCA, t. 1, p. 119, Nr. 243)
Butvydas	-----	-----	Бутвидович Pavandenė (ODVCA, t. 2, p. 173, Nr. 206)
Gediminas	-----	Giedmin Upytė, Krekenavėlės laukas (211, 212)	Giedmin Karšuva (85); Šiauduva (121); Pajūris (124, 126); Pavandenė (170); Rietavas (171)

⁴¹ ODVCA, t. 1–5.

Asmenvardis	Vilniaus vaivadija	Trakų vaivadija	Žemaitija
Jaunutis Gediminaitis	-----	-----	-----
Jogaila Algirdaitis	Jagielowicz Vilniaus pav., Pabaisko parap. (90); Ašmenos pav., Dieveniškių parap. (149)	Jagiellowicz Kaunas, Preišiogala (152, 155); Budwicie <i>Jagiellowyszczyna</i> 72; Jagielany , Semeliškių parap. (46, 48); Senujų Trakų parap. (50, 51)	Jagiello Tverai (81); Tendžiogala (133); <i>Jagielowo</i> Ariogala (67)
Kaributas Algirdaitis	-----	-----	-----
Karigaila Algirdaitis	-----	-----	-----
Karijotas Gediminaitis	-----	-----	-----
Kęstutis Gediminaitis	-----	-----	Kęstowicz , Viešvėnai (74); Telšiai (152, 153, 159, 165, 166); <i>Kęstajcie</i> (150)
Lengvenis Algirdaitis	-----	Lengiewicz (?) Kauno pav. Punios apyl. (135, 136); Stakliškių apyl. (137)	-----
Liubartas Gediminaitis	-----	-----	Lubort , <i>Luborty</i> Pajūris (125)
Man(t)vydas Gediminaitis	-----	Monwid Trakų pav., Nemunaičio parap. (37); Žuvinto apyl. (68); Kauno pav. Punios apyl. (134); Kauno pav. Zagonų (?) giminė (161); <i>Mon(t)widy</i> Trakų pav. Nemunaičio parap. (37); Seirijų parap. (43)	Mątwid Telšiai (152, 158); Montwit Viešvėnai (76); Montwidowo miestelis Veliuona (54)
Minigaila Algirdaitis ir tokio paties vardo Palemonidas	Maġialo (?) Lydos pav., Eišiškių parap. (207)	Mingaylo Kauno pav., Labūnava, Viešų giminė (159); Upytės pav., Rajūnų laukas (210)	Mingielewicz Beržėnai (103); Kražiai (209)
Narimantas (Gediminaitis ir tokio paties vardo Palemonidas)	-----	Narmunt Gardino pav., Veisiejų parap. (121)	Narmonta Tverai (80); Karšuva (84, 85); Medingėnai (175); Kražiai (206); Narmunt Gandinga (178)
Pukuveras	-----	-----	-----
Skalmantas	-----	Skoliman (?) Upytės pav. Nevėžininkai (214)	-----

Asmenvardis	Vilniaus vaivadija	Trakų vaivadija	Žemaitija
Skirgaila Algirdaitis	-----	Skirgaylo Kauno pav., Preišiogala (150); Mantvilų giminė (152)	-----
Švitrigaila	-----	-----	-----
Tautvilas Kęstutaitis	-----	-----	<i>Towtwiliszki, Towtwilly</i> Šiauduva (122); Товтвилович Karšuva (ODVCA, t. 1, p. 37, Nr. 230); Gandinga (ODVCA, t. 1, p. 42, Nr. 323); Pajūris (ODVCA, t. 1, p. 59, Nr. 264); Товтвил Kelmė (?) (ODVCA, t. 2, p. 47, Nr. 149) ir t. t.
Vaidotas Kęstutaitis	-----	Woydat Kauno pav., Punios apyl. (135); Upytės pav., Ragiūnų laukas (192); Sakų- Šakarnių laukas (193)	Woydat Vilkija (29, 32, 35); Veliuona (46, 42, 57, 72); Karšuva (82); Josvainiai (200); <i>Wojdatany</i> Kražiai (203, 204, 206, 207, 209)
Vainius Pukuveraitis	-----	-----	Woyniun Viduklė (137); Wojnowie / Woynowski Vilkija (34); Medingėnai (174, 175); Žarėnai (181)
Vaišvilas Kęstutaitis	-----	Woyszwiło Upytės pav., Paramygalis (204); Gotowt-Woyszwil Upytės pav., Vaišvilų (<i>Wojszwilcie</i>) laukas (213)	Woyszwiło Karklėnai (93, 94); Beržėnai (100, 106); Viduklė (144); Pavandenė (170); Rietavas (171); Žarėnai (181); Kražiai (209); <i>Woyszwiliszki</i> Karklėnai (92); Medingėnai (176); Kražiai (215)
Vyngantas (Vygaudas) Algirdaitis	<i>Wygie</i> (?) Ukmergės pav. (267)	Wigant Upytės pav. (186, 187); <i>Wiegie</i> (?) Kauno pav. (164)	-----
Vytautas Gediminaitis ir Kęstutaitis	-----	-----	-----
Žadivydas Algirdaitis	-----	-----	-----
Žygimantas Kęstutaitis	-----	-----	-----
Žvelgaitis Vytenaitis	-----	-----	-----

3 lentelė. Valdančiajai dinastijai nepriklausančių Kronikos personažų asmenvardžių tradicija 1690 m. padūmės tarifų duomenimis

Asmenvardis	Vilniaus vaivadija	Trakų vaivadija	Žemaitija
Birutė	<i>Biruciszki</i> Vilniaus pav., Dubingių parap. (77)	-----	Birialo (?) Beržėnai (104); Raseiniai (188); Kražiai, Gilvyčiai (ODVCA, t. 1, p. 124, Nr. 334; p. 136, Nr. 141)
Butrimas	Butrymowicz Lydos pav., Eišiškių parap. (201); Rodūnios parap. (218)	Butrymowicz Trakų pav., Daugų parap. (31); Nemunaičio parap. (37); Alytaus parap. (39); Semeliškių parap. (46); Gardino pav., Ežeronių parap. (102); Krynų parap. (109)	Butrym Veliuona (46, 48); Tendžiogala (133); Telšiai (155, 156, 160)
Goštautas	-----	Gosztowt Upytės pav., Sabonių laukas (192)	Gosztowt Veliuona (45, 47, 48, 49); Pajūris (125); Tendžiogala (133); Žarėnai (180); Veliuona, Liauda; <i>Gosztowtowicze</i> (47, 51); <i>Gosztusze</i> (46)
Lizdeika	-----	-----	Лизденкович Vilkija, Skrebėnai šalia Seredžiaus (ODVCA, t. 1, p. 192, Nr. 212)
Vaidila	-----	-----	Woydillo , Woydiłowski, Woydyło Vilkija (29, 35, 32); Veliuona (42, 46, 51, 52, 57); Ariogala 63); Mažieji Dirvėnai (72); Karšuva (82, 83, 85); Pajūris (123, 124, 125, 127, 129); Tendžiogala (133, 134, 135); Pavandenė (169); Vaidilos Pajūris (124, 129); Tendžiogala (133); Josvainiai (200); Kražiai (204).
Vidmantas	-----	Widzmont Upytės pav., Pociūnų laukas (198)	Widmont Pajūris (126); Pavandenė (168); Žarėnai (180, 181); Kražiai (210); <i>Widmonty</i> Žarėnai (181)

4 lentelė. Palemonidų dinastijos asmenvardžių tradicija 1690 m. padūmės tarifų duomenimis

Asmenvardis	Vilniaus vaivadija	Trakų vaivadija	Žemaitija
Daumantas	Dowmant Vilniaus pav., Pabaiskas (89); Dowmant-Siesicki Ukmergės pav., Pienionys (254)	Dowmant Trakų pav., Pa-parčiai (61); <i>Doman(t)iszki, Bartaszuny–Doman(t)iszki</i> Trakų pav., Žaslių-Paparčių parap. (56, 57)	Dowmant Veliuona (41, 46), Tendžiogala (135); <i>Dowmonty</i> Veliuona (46)
Gimbutas	Gimbut Ašmenos pav., Žirmūnų parap. (229); Ukmergės pav., Bučėnai (237); Gaižūnai (239)	Gimbut Kauno pav., Labūnava (159)	Gimbut Vilkija (24, 30); Veliuona (54); Karšuva (83, 87); Pajūris (129); Viduklė (139); Žarėnai (180); Kražiai (208); Patumšis 218; <i>Gimbuty</i> Karšuva (83, 88)
Ginvilas	-----	Ginwilowie (giminė) Kauno pav., Kulva (145)	Gindwil Kražiai (206); Gindwilo Viduklė (138)
Girius	Giryń (?) Ašmenos pav. (167); <i>Giryński</i> Vilniaus pav. Rudamina (106); Ašmenos pav.	-----	-----
Mantvilas	-----	-----	Montwil Ariogala (60), Viešvėnai (77), Šiauduva (119, 121); Kražiai (207); <i>Montwiliszki</i> Šiauliai (114); <i>Montwily</i> Veliuona (50, 55)
Pisimantas (?), gal Prišmantas	Pryszmont Lyda, Eišiškių parap. (205, 206)	Pryszmont Trakų pav., Valkininkai (42)	Pryszmont Beržėnai (104); Viduklė (138); <i>Pryszmonty</i> Viduklė (138)
Rimgaila	-----	Rymgaylo Kauno pav., Dirmantų giminė (143); Tautkų giminė (157)	Rymgaylo Ariogala (62); Viešvėnai (74, 77); Tverai (80); Beržinėnai (96), Viduklė (143); Telšiai (153, 158, 155, 159, 160, 161, 162); <i>Rymgajly</i> Ariogala (62); Telšiai (152, 155); <i>Rymgajliszki</i> Karklėnai (93); Telšiai (161)
Skirmantas	Skirmont Ašmenos pav. Vaistamo parap. (142); Krėvos parap. (163, 164); Lebedevo-Markovo parapija (167); Ašmenos parap. (172, 174); Salų parap. (184); <i>Skirmonciszki</i> Ašmenos pav. Ašmenos parap. (172, 173, 174)	Skirmont Gardino pav., Odelsko parap. (117)	Skirmont Veliuona (55); Ariogala (63, 64); Viduklė (148); Medingėnai (178); Raseiniai (192); Josvainiai (200); Kražiai (214)
Šventaragis	-----	Świętorecki Upytė (174)	Szwentorog Pajūris (124); Kražiai (208); <i>Szwentorogi</i> Kražiai (214); Швен(т)роги ir <i>Швен(т)роги</i> (ODVCA, t. 3, p. 5, Nr. 51)

Kronikoje pateiktas legendinių valdovų genealoginis medis gali būti braižomas ne vienu būdu, tačiau jo vardynas yra stabilus. Esminis Kronikos autoriaus dėmesys sutelktas į tiesioginius Palemono palikuonis ir Kentaurų bei Kolonų (Stulpų) gimines. Iš pastarosios išvedami Gediminaičiai. Prie viso to dar yra kelių kartų Goštautų giminės neišplėta genealogija. Kitos Kronikoje minimos giminės nevaidina svarbesnio vaidmens. Gedimino, Algirdo ir Kęstučio vaikų vardų sąrašai iš esmės yra istoriniai, patvirtinti kitų šaltinių kontekstais⁴². Baltiškąją jų dalį galime sulyginti su žemaičių bajorų vardų (atitinkamai ir vietovardžių) tradicija. Toks palyginimas leidžia suprasti, kiek Gediminaičiai galėjo būti susiję su Žemaitija. Kentaurų giminės vardynas, kaip parodė ankstesni tyrimai, yra glaudžiai susijęs su Pietryčių Lietuvos (Aukštaitijos) vietovardžiais (kai kurios iš tų vietovių dabar yra Vakarų Baltarusijos teritorijoje), dalis jų susiję su kunigaikščių Alšėniškių, Giedraičių ir Sviriškių giminėmis, keli kunigaikščių vardai paimti iš Haličo-Voluinės metraščio. Jei susisteminsime visus šiuos vardus, pamatysime, kad jų istorinis krūvis nė kiek nepapildo Žemaitijos istorijos. O Palemonidai, jei eliminuotume patį „romėną“ Palemoną ir jo du sūnus – Kūną ir Sperą, kaip tik turi „žemaitišką krūvį“: Barkus ne tik sietinas su Didžiosios (XV a. praplėstos) Žemaitijos Jurbarku, bet ir Barkaus vardu, kuris tikrai buvo vartojamas XV a. Žemaitijoje⁴³; Vykintas, (G)Erdvilas ir Treniota – žemaičių kunigų iš Haličo-Voluinės metraščio vardai. Treniotos atvejis tam tikra prasme aiškiai nurodo legendos kūrėją pasinaudojus minėtu metraščiu, nes būtent iš jo konteksto susidaro išpūdis, kad šis kunigas yra žemaitis, nors tai nėra istorinė tiesa⁴⁴. Eliminavus Ginvilo „Polockiečio“ palikuonių šaką, kurios atstovų vardai išties turi Polocko istorijai būdingų vardų krūvį, lieka septyni vardai iš penktos–devintos Palemono palikuonių kartos, kurie skamba lietuviškai (aukštaitiškai), bet, atsižvelgiant į jau išsakytas aplinkybes, gali būti ir žemaitiški.

Analizei išskirti 37 vardai: 11 legendinių (vienas iš kurių sutampa su Gedimino, o kitas – Algirdo sūnaus vardu), 20 Gediminaičių vardų (išskyrus patį Gediminą ir Vytenį, kurios jau aptarėme, ir du Gediminaičius, kurių vardai sutampa su legendiniais Palemonidų vardais) ir šeši nevaldančiosios dinastijos personažų vardai, kurių tikrumu negalime visiškai pasitikėti.

Sulyginus Kronikos Palemonidų ir Gediminaičių dinastijos vardyną su Žemaitijos bajorų vardų tradicija aiškėja, kad atitikmenų neturi tik du legendiniai valdovai: Girius ir Narimantas (pastarasis dar buvo ir vieno iš Gedimino sūnų vardas) ir net 13 iš 20 Gediminaičių vardų. Į akis krinta tai, jog Žemaitijoje nesusiduriame su Algirdaičių vardų tradicija, išskyrus Jogailos vardą. Vertinant jau seniai istoriografijoje patvirtintą Algirdo veiklą rytuose, visai nekeista matyti Žemaitijoje veikusio Kęstučio ir trijų jo sūnų (Butauto, Vaidoto, Vaišvilo) vardų tradiciją. O štai Vytauto vardo tradicijos pėdsakų nematyti (ar tai keista prisimenant, kaip Vytautas elgėsi su žemaičiais?) ir tai ypač kontrastuoja su Jogailos vardo tradicija, kuri gyvavo dar Jogailos valdymo metu⁴⁵. Bet dar svarbiau –

⁴² J. Tęgowski, 1999, p. 304–319.

⁴³ E. Saviščevas, 2014, p. 492.

⁴⁴ E. Gudavičius, 1982.

⁴⁵ E. Saviščevas, 2014, p. 496. Žemaičių bajoras, vardu Jogaila, minimas apie 1442 m., tad turėjo gimti, kai Jogaila buvo valdžioje.

visų šešių su valdančiąja dinastija nesusijusių asmenvardžių sutapimas. Ir nors Birutės atveju jis nėra užtikrintas, bet patvirtina iš pirmo žvilgsnio įtartinai atrodančių, nors aki-vaizdžiai lietuviškų, Šventaragio ir Lizdeikos vardų tradiciją. Dviejų pastarųjų ir legendinio Mantvilo (Montvilo) vardų tradicija XVII a. pabaigoje yra minima tik Žemaitijoje.

Iš viso to kylančios išvados yra gana kuklios: Kęstutis, kaip ir kai kurie jo broliai bei sūnūs, galėjo turėti gilesnių nei kronikos ir metraščiai mums pateikia ryšių su Žemaitija, o Kronikos autorius galėjo pasinaudoti ne vien žemaitiškų vardynų tradicija Palemonidų genealogijos spragoms užpildyti. Dar kai kuriais atvejais galime įtarti unikalaus žemaičių vardyno įtaką Kronikos legendinei daliai. Tačiau analizės galimybės tuo nepasibaigia. Pasiteisinusius sutapimų atvejus galime griežčiau lokalizuoti pagal Žemaitijos valsčius. Kadangi kai kurie vietovardžiai turi po kelis atitikmenis skirtingose vietose, didesnės jų sancaupos gali leisti aptikti spėjamo žemaičių informatoriaus pėdsakus. Penktoje lentelėje susisteminkime duomenis.

Mus dominantys vardai pasklidę po 23 iš 29 Žemaitijos valsčių. Išties, visą pasirinktą vardyną išsemia 8 valsčių duomenys, o likusių duomenys tik kartojasi, todėl tuos valsčius galime atmesti. Peržvelgę atrinktų 8 valsčių atvejus matome, kad, nepaisant gausių atitikmenų Veliuonos valsčiuje, visi tenykščiai atitikimai yra kitų valsčių duomenyse, tad jei pašalintume Veliuoną – nė vienas iš vardų sutapimų atvejų nenukentėtų, nes jis būtų kurio nors kito valsčiaus medžiagoje. Tokią pačią atmetimo metodiką taikydami tik Palemonidų vardams ir Kronikoje minimų žemaičių (Birutė, Butrimas, Vidmantas) vardams, visą vardyną galėtume užpildyti vien Kražių, Karšuvos, Viduklės, Pajūrio, Vilkijos ir Telšių valsčių duomenimis. Taigi aiškiau apsiribotume teritorija, kurioje galėjo gyventi spėjamas Kronikos autoriaus informatorius. Tačiau ir apsiriboję turime plačią ir santykinai gausiai bajorų apgyvendintą teritoriją. Tad vėl gauname greičiau nuorodas, nei aiškius atsakymus.

IV

Informatorius? Visos pateiktos pastabos, kad ir kiek jos būtų įdomios, neišsprendžia problemos: kaip žemaitiška medžiaga galėjo pakliūti į, matyt, Vilniuje sukurtos legendos tekstą. Kas tapo tarpininku tarp Kronikos užsakovo, autoriaus ir Kronikos teksto? Galime kelti tik hipotezes.

Kronikos žemaitiška medžiaga greičiau patvirtina nei duoda priežasčių abejoti šiuolaikiniame moksle įsitvirtinusiame nuomone apie esminį Alberto Goštauto vaidmenį užsakant tekstą, kurio kūryba, tikėtina, vyko dviem etapais, atitinkančiais dvi Kronikos redakcijas. Goštautas nebuvo susijęs su Žemaitijos administracija⁴⁶. Nepaisant to, kaip minėjo dar Konstantinas Jablonskis, 1536–1537 m. sandūroje būtent Goštautas, o ne tuometinis Žemaitijos generalinis seniūnas Jonas Radvila informavo valdovą Zigmantą I apie Žemaitijoje prasidėjusį valstiečių maištą⁴⁷. Tad Goštautas vis dėlto turėjo informatorių Žemaitijoje.

⁴⁶ M. Kužmińska, 1927, 1928.

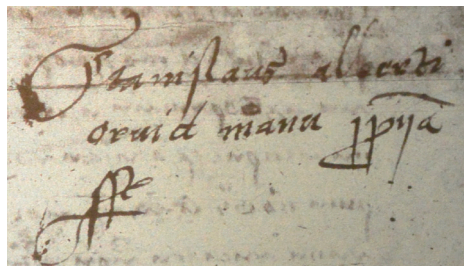
⁴⁷ K. Jablonskis, 1979, p. 107. Paskutinė dokumento publikacija žr. LM 21, Nr. 41, p. 58–59.

5 lentelė. Kronikos vardų tradicijos sklaida Žemaitijoje
5 lentelė sudaryta 2–4 lentelių medžiagos pagrindu.

Vardai	Kražiai	Veliuona	Viduklė	Pajūris	Artogala	Telsiai	Vilkija	Tendžiogala	Beržėnai	Zarenai	Medingėnai	Viešėnai	Karšuva	Pavandėnė	Rasėniniai	Šiauliai	Tverai	Biržinėnai	Dirvėnai	Gandinga	Platėnai	Rietavas	Šiauduva	Iš viso
Daumantas		+	+					+								+				+				5
Gimbutas	+	+	+	+			+			+			+									+		8
Ginvilas	+		+																				+	2
Manvilas	+	+			+							+				+								6
Mimigaila	+								+															2
Prisimantas			+			+			+										+					2
Ringaila		+	+		+	+						+							+					7
Skirmantas	+	+	+		+						+													6
Sventaragis	+		+	+																				2
Birutė	?								?															3?
Butrimas		+				+		+																3
Vidmantas	+			+						+				+										4
Goštautas		+		+				+		+														4
Lizdeika							+																	1
Vaidila	+	+		+	+	+	+	+					+						+					9
Butautas						+		+	+				+											5
Jogaila					+			+										+						3
Kęstutis						+																		2
Liubartas																								1
Manvydas		+														+								3
Vaidotas	+	+					+						+											4
Vaišvilas	+		+						+	+	+			+								+		7
Bendras sutapimų skaičius	11	9	7	6	5	4	4	4	6	5	4	4	3	3	3	3	2	1	1	1	1	1	1	1

Jeigu informatoriaus ieškosime sukilimo kontekste, tai jo epicentre turėjo būti tuometinis Telšių tįjūnas Jokūbas Juškaitis. Žinios apie jį labai fragmentiškos. Jis buvo ne pirmos kartos Žemaitijos tįjūnas, tą statusą turėjo ir jo tėvas. Vienu metu jis vadinamas valdovo dvarioniu, nors neaišku, kiek glaudžiai buvo susijęs su dvaru. 1532 m. jis buvo įtrauktas į žemaičių pasiuntinybę pas Zigmantą I, kuri prašė naujuoju seniūnu patvirtinti Stanislovą Kišką⁴⁸. Iš turimų šaltinių nematyti, kad Juškaičio gyvenimo linija būtų susikirtusi su Goštautu.

Kur kas įdomesnė kita kandidatūra. 1532 m., mirus Žemaitijos seniūnui Stanislovui II Kęsgailai, visoje šalyje išgarsėjo jo Telšių vietininkas Stanislovas Orvydas. Jis, remiamas, matyt, dalies tįjūnų, pabandė neleisti be pono likusiems Kęsgailos vietininkams plėšti jo dvarų. Už tokį neva „gubernatoriaus“ pozicijos pasisavinimą jis buvo apskūstas valdovui ir tais pačiais metais prarado Telšių valdymą. Bet iš to valdymo dalies Orvydui buvo išskirtas Grūstės valsčiukas, kurį jis valdė praradęs Telšių vietininkiją. Taigi sukilimo aplinkybės jam turėjo būti gerai žinomos. Iš XVI a. ketvirtojo dešimtmečio išlikęs pluoštas Prūsijos hercogo Albrechto dalykinių laišku Orvydui įrodo šio žemaičių bajoro ryšių horizontą. Gaila, neturime paties Orvydo rašytų laišku, tačiau iš kitų šaltinių yra pagrindo manyti, kad tai buvo apsišvietęs, galbūt užsienyje mokėsis ir lotynų kalbą pramokęs žmogus. Taip spręsti leidžia ne tik susirašinėjimo su Prūsijos hercogu faktas, bet ir vienas originalus Orvydo autografas ant 1533 m. gegužės 28 d. Vilniuje sudaryto ir rusėniškai surašyto dokumento⁴⁹. Tiesa, Orvydo nemini nei užsienyje studijavusių lietuvių sąrašą sudaręs Vaclovas Biržiška⁵⁰, nei Krokuvos universiteto lietuvius „išgaudęs“ Wacławas Urbanas⁵¹.

Orvydas buvo senos Žemaitijos kilmingųjų giminės palikuonis. XVI a. pradžioje jo tėvas Albertas valdė Rietavo tįjūniją ir, matyt, priklausė Kęsgailų aplinkai. Giminės šaknys veda į XV a. vidurį, kai, ramindamas maištaujančius žemaičius, didysis kunigaikštis Kazimieras suteikė paskiroms žemaičių bendruomenėms privilegijas. Kai valdovo Aleksandro laikais jų tekstai buvo sujungti į vieną, vienuoliktą tos privilegijos punktu Knituvos bajorams, kartu Orvydui (nors lotyniškame privilegijos tekste jis tapo Gervy-

⁴⁸ E. Saviščevas, 2010, p. 321, 322.

⁴⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Piłsudskich Giniatowiczów (Zes. 372), mikrofilmo Nr. A-104545, LII. A. d. I. 3. Už dokumento kopiją dėkoju dr. Andriui Jurkevičiui.

⁵⁰ V. Biržiška, 1987.

⁵¹ W. Urban, 2000.

du), buvo patvirtintos bajorų teisės⁵². Aiškiau giminės lizdo vietą nurodo 1533 m. Šilalės bažnyčios fundacijos dokumentas, kuriame Stanislovas kartu su broliu Jonu vadina save „Kelmės tėvoniais“ (*haeredes de Kelmy*)⁵³. Tad Orvydų giminė gyveno Kantauto giminės kaimynystėje, o pastarasis, kaip žinoma, tapo vienu iš Bychoveco kronikoje aprašytų personažų. Gali būti, kad čia užčiuopiame iš Kronikos teksto anksčiau išskirto 8-ojo Žemaitijos istorijos siužeto sąsajas su Kazimiero Jogailaičio žemaičiams duota privilegija, o per ją ir su Orvydų gimine. Kronikoje minimų pramanytų ir tikrų Lietuvos valdovų bei didvyrių „žemaitiška“ geografijs, kiek ji gali būti patikima, ganėtinai darniai dera su Stanislovo Orvydo veiklos erdvėmis: Kelmė (Kražių vlsč.), Šilalė (Pajūrio vlsč.), Grūstė (Telšių vlsč.) (žr. 5 lentelę).

Stanislovo Orvydo ir Goštauto ryšių tiesioginių įrodymų nepavyko rasti. Tačiau šio-kių tokių užuominų šaltiniuose yra. Abu jie buvo panašaus amžiaus: Orvydas, turbūt, jaunesnis, nes šaltiniuose dar minimas 1541 m. vasarą⁵⁴, o Goštautas – 1539 m. pabaigoje. Goštautas turėjo akivaizdžiai susidurti su Orvydo tėvu. 1522 m. birželio 29 d. Albertas Goštautas tapo LDK kancleriu, kurio žinioje buvo valstybės raštvedybos darbas ir, matyt, nemaža dalimi valdovui teikiamų privačių asmenų pateikiamų valdovo patvirtinimui reguliavimas. Jau pačioje savo kanclerjavimo pradžioje (kancleriu tapo 1522 m. liepos 27 d.) Goštautas asmeniškai dalyvavo, kai valdovas suteikė Rietavo tįjūnui Vaitiekui Orvydai, Stanislovo tėvui, valdų Pašilės valsčiuje⁵⁵. Stanislovas Orvydas irgi pasirodydavo valdovo dvare. XVI a. ketvirtame dešimtmetyje jis dažnai buvo tituluojamas valdovo dvarioniu ir vykdė ganėtinai rimtas užduotis. Antai 1536 m. Orvydas kartu su kunigaikščiu Ivanu Polubenskiu ir valdovo sekretoriumi Stanislovu Skapu buvo Žemaitijos seniūno Jono Radvilos pasirinktieji komisoriai, turėję atriboti Radvilų ir karalaičio Zigmanto Augusto Gardino, Bielsko, Raigardo ir Goniondzo valdas⁵⁶. Tikėtina, kad turėjo ir tiesioginių kontaktų su Goštautu. 1538 m. lapkritį Orvydas kartu su Mikalojumi Jundila LDK Seimo įpareigoti keliavo į Krokuvą pristatyti valdovui Seimo nutarimų ir prašymų, kurie, be abejonės, buvo suredaguoti Goštauto, nors Seime dalyvavo ir Žemaitijos seniūnas Jonas Radvila, kuris, kaip anksčiau matėme, pasitikėjo Orvydu⁵⁷.

Pridėkime dar vieną netiesioginę užuominą. 1536 m. rugpjūčio 18 d. (t. y. žemaičių valstiečių sukilimo išvakarėse) valdovo teismą pasiekė Stanislovo Vaitiekaičio byla prieš Žemaitijos bajorę Jadvygą Mikalojienę Sunigailienę⁵⁸. Vaitiekaitis kaltino Sunigai-

⁵² E. Saviščevas, 2010, p. 127, 128. Plg. ŽŪP, p. 32, 33, 35–36, 42.

⁵³ CD, t. 1, p. 258.

⁵⁴ Paskutinį kartą minimas 1541 m. rugpjūčio 23 d. LM 27, Nr. 93, p. 97, 98.

⁵⁵ LM 12, Nr. 5, p. 121. Turbūt suteiktos žemės buvo Orvydų ankstesnės valdos kaimynystėje. Iš jų XVI a. susidarė Orvydiškės valda, kiek ryčiau Kaltinėnų. Vietovė tokiu vardu ten yra ir dabar.

⁵⁶ LM 21, Nr. 20, 21, p. 41, 42.

⁵⁷ RIB, t. 30, Nr. 4, p. 14–58. Prašymuose valdovui buvo, tarp kitko, skundžiamasi išretėjusia Ponų Taryba. Į Seimą Naugarduke atvyko vos penki tarėjai: Vilniaus vaivada ir kancleris A. Goštautas, Vilniaus kaštelionas Jurgis Radvila, Žemaitijos seniūnas Jonas Radvila, Naugarduko vaivada Stanislovas Goštautas ir Palenkės vaivada Jonas Sapiega.

⁵⁸ Čia turbūt užsimenama apie XVI a. Kražių valsčiuje gyvenusius bajorus Sunigailis. Galbūt tas vardas dėl lenkų kalbos įtakos vėliau pasikeitė ir XVII–XVIII a. tapo pavarde Songaila (lenk. Sagayło). G. Błaszczuk, 2016, p. 205–210.

liene leidus jam susituokti su jos dukterimi Ona, bet vengiant kelti vestuves, nes po jų jai tektų atiduoti dukteriai tėvo palikimą kraittį ir valdas. Vaitiekaitis akte pavadintas Vilniaus vaivados ir LDK kanclerio Alberto Goštauto tarnybininku⁵⁹. Ir nors vardas ir tėvavardis sutampa, bet pavardė (giminės vardas) nepaminėta, tad lieka tik spėlioti, ar čia užsimeinama apie Orvydą⁶⁰.

Atlikę tikėtinų žemaitiškų pėdsakų Kronikoje patikrą tvirtų atsakymų negavome. Sąžiningai kalbant, abejonių nekeliančių atsakymų į klausimus apie Kronikos ir Lietuvos metraščio santykį, Kronikos kilmę, protografo surašymo laiką, autorius, užsakovus ir informatorius nebuvo ir anksčiau. Vadinamojo Lietuvos metraščio istorija tebeskendi tirštame rūke. Galbūt niekada jo nepavyks išsklaidyti it spęstume lygtį su daugeliu kintamųjų. Tad ir šio tyrimo išvadoje beveik kiekvieną teiginį sąžininga būtų pradėti nuo „jei“: jei patikėsime Orvydus prisidėjus prie Kronikos autoriaus informavimo, jei autorius ar užsakovas buvo Goštautas, jei Kronika išties vystėsi dviem etapais (redakcijomis) ir jei pirmasis iš jų baigėsi prieš 1519 m. – turėsime pripažinti du žemaitiškos informacijos klodus. Pirmasis pasiūlė „išgalvotą“ Kronikos veikėjų vardyną, antrasis – priminė kelias žemaičių ir Lietuvos valdovų santykių istorijas (6, 7 ir 8 siužetai).

Bibliografija

- Augustyniak U., 2013 – Urszula Augustyniak, [Recenzija], in: *Barok*, 2013, [R] 20, Nr. 1 (39), p. 237–240.
- Beresnevičius G., 2000a – Gintaras Beresnevičius, „Palemono legendos periferinis turinys. Lietuvių kilmės teorija XIII–XV a.“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 2000, Nr. 7–8, p. 373–382.
- Beresnevičius G., 2000b – Gintaras Beresnevičius, „Lietuvių ir airių atsikraustymo paralelės“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 2000, Nr. 11–12, p. 537–544.
- Beresnevičius G., 2006 – Gintaras Beresnevičius, „Palemonidai. Lietuvių nacionalinis identitetas ir Palemono „romėniškųjų“ legendų įtaka jo formavimuisi nuo XVI a.“, in: *Literatūra*, 2006, 48 (7), p. 119–128.
- Biržiška V., 1987 – Vaclovas Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, Chicago, 1987.
- Błaszczek G., 2017 – Grzegorz Błaszczek, *Herbarz szlachty żmudzkiej*, t. 5, Warszawa, 2016.
- CM, t. 1 – *Codex Mednicensis seu Samogitae diocesis*, collegit P. Jatulis, t. 1, Roma, 1984.
- Dubonis A., 2002 – Artūras Dubonis, „Lietuvių kalba: poreikis ir vartojimo mastai (XV a. antra pusė – XVI a. pirma pusė)“, in: *Naujasis židinys-Aidai*. 2002 m. rugsėjis–spalis, Nr. 9–10, p. 473–478.
- Gudavičius E., 1982 – Edvardas Gudavičius, „Ar Treniota žemaičių kunigaikštis?“, in: *MADA*, 1982, t. 4 (81), p. 63–69.
- Gudavičius E., 1987a – Edvardas Gudavičius, „Gedimino pilies (Žemaitijoje), Pagraudės srities ir Paragaudžio vietovės problematika: 1. Paragaudžio dvarų apylinkė ir jos teritorija XVII a. viduryje–XIX a. pradžioje“, in: *MADA*, 1987, t. 3 (100), p. 59–67.
- Gudavičius E., 1987b – Edvardas Gudavičius, „Gedimino pilies (Žemaitijoje), Pagraudės srities ir Paragaudžio vietovės problematika: 2. Paragaudžio ir Ragaudų vietovardžiai XVI a. pab.–XVII a. pradžioje“, in: *MADA*, 1987, t. 4 (101), p. 82–91.

⁵⁹ LM 19, Nr. 189, p. 193–194.

⁶⁰ Gali būti, kad 1540 m. minimas Žemaitijos vyskupo Vaclovo Virbickio tarnybininkas Orvydas ir Stanislovas Orvydas yra tas pats asmuo. LM 229, Nr. 83, p. 57.

- Gudavičius E., 1988 – Edvardas Gudavičius, „Gedimino pilies (Žemaitijoje), Pagraudės srities ir Paragaudžio vietovės problematika: 3. Paragaudės sritis ir Gedimino pilis Petro Dusburgiečio kronikos duomenimis“, in: *MADA*, 1988, t. 1 (102), p. 60–69.
- Gudavičius E., 2010 – Edvardas Gudavičius, „Žinutės apie Žalgirį atsiradimo Bychowco kronikoje aplinkybės“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, t. 26, p. 22–58.
- Gudavičius E., 2012 – Edvardas Gudavičius, „Palemono sumanymo klausimas“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, t. 30, p. 9–24.
- Gudavičius E., Lazutka S., 2009 – Edvardas Gudavičius, Stanislovas Lazutka, „Albertas Goštautas ir Lietuvos istoriografija“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 24, p. 195–201.
- Gudmantas K., 2004 – Kęstutis Gudmantas, „Lietuvių kilmės iš romėnų teorija ir ankstyvosios Lietuvos vardo etimologijos“, in: *Literatūra ir jos kūrėjai* (Senoji Lietuvos literatūra, t. 17), Vilnius, 2004, p. 245–269.
- Gudmantas K., 2005 – Kęstutis Gudmantas, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių erdvė“, in: *Darbai ir dienos*, 2005, t. 44, p. 105–124.
- Gudmantas K., 2009 – Kęstutis Gudmantas, „Žemaičių bajoro įrašai Martyno Bielskio „Viso pasaulio kronikoje“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kalbos, kultūros ir raštijos tradicijos* (Bibliotheca Archivi Lithuanici, t. 7), Vilnius, 2009, p. 28–44.
- Gudmantas K., 2011 – Kęstutis Gudmantas, „Vėlyvųjų Lietuvos metraščių asmenvardžiai“, in: *Baltų onomastikos tyrimai 2*, Vilnius, 2011, p. 102–113.
- Gudmantas K., 2019 – Kęstutis Gudmantas, „Lietuvos metraščių Tichonravovo nuorašas: turinys ir publikacija“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 48, 2019, p. 195–238.
- Jablonskis K., 1979 – Konstantinas Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979.
- Jakubowski J., 1912 – Jan Jakubowski, *Studia nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed unią Lubelską*, Warszawa, 1912 = Jokūbauskas J., *Tautiniai santykiai Lietuvoje ligi Liublino Unijos*, Vilnius, 1921.
- Jasas R., 1971 – Rimantas Jasas, „Bychovco kronika ir jos kilmė“, in: *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1971, p. 8–38.
- Jučas M., 2002 – Mečislovas Jučas, *Lietuvos metraščiai ir kronikos*, Vilnius: Aidai, 2002 = Jučas Mečislovas, *Lietuvos metraščiai*, Vilnius: Vaga, 1968.
- Jurkiewicz J., 2013 – Jan Jurkiewicz, *Od Palemona do Giedymina. Wczesnonowożytnie wyobrażenia o początkach Litwy. Część I. W kręgu latopisów litewskich*, Poznań, 2013.
- Kuźmińska M., 1927, 1928 – Marja Kuźmińska, „Olbracht Marcinowicz Gasztołd“, in: *Ateneum Wileńskie*, 1927, t. 13, Nr. 4, p. 349–391; 1928, t. 14, Nr. 1, p. 120–174.
- Łatyszzonek O., 2006 – Oleg Łatyszzonek, *Od Rusinów Białych do Białorusinów. U źródeł białoruskiej idei narodowej*, Białystok, 2006.
- LIŠ, t. 1 – *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1: *Feodalinis laikotarpis*, parengė K. Jablonskis, Vilnius, 1955.
- LM – *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Jasas, Vilnius, 1971.
- LM 7 – *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 7 (1506–1539). Užrašymų knyga 7*, parengė I. Ilarienė, L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2011.
- LM 8 – *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius, 1995.
- LM 12 – *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001.
- LM 19 – *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, parengė D. Vilimas, Vilnius, 2009.
- LM 21 – *Lietuvos Metrika Nr. 21 (1536–1537). Užrašymų knyga 21*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2019.
- LM 25 – *Lietuvos Metrika Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998.
- LM 27 – *Lietuvos Metrika Nr. 27 (1541–1542). 27-oji Užrašymų knyga*, parengė I. Valikonytė, T. Čelkis, L. Steponavičienė, Vilnius, 2016.

- LM 229 – *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, perengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 2003.
- LM 523 – *Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 523 (1528). Viešųjų reikalų knyga I*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, Vilnius, 2006.
- Łowmiański H., 1931 – Henryk Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1, Wilno, 1931.
- Łowmiański H., 1989 – Henryk Łowmiański, „Uwagi o genezie państwa litewskiego“, in: Henryk Łowmiański, *Prusy – Litwa – Krzyżacy*, Warszawa, 1989.
- MADA – *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A*.
- Ochmański J., 1967 – Jerzy Ochmański, „Nad Kroniką Bychowca“, in: *Studia Źródloznawcze*, 1967, t. 12, p. 155–163.
- ODVCA – *Опис документов Вильнского Центрального Архива Древних актовых книг*, t. 1–5, Вильна, 1901–1908.
- [ODVCA – Opis’ dokumentov Vilen’skogo Central’nogo Arhiva Drevnih aktovyh knjig, t. 1–5, Vil’na, 1901–1908.]
- Petrauskas R., 1995 – Rimvydas Petrauskas, „Tautinė ir istorinė savimonė XVI a. pradžios Lietuvos metraščiuose“, in: *Metai*, 1995, Nr. 11, p. 111–121.
- Petrauskas R., 2013 – Rimvydas Petrauskas, [Recenzija], in: *Lithuanian Historical Studies*, 2013, t. 18, p. 162–168.
- PSRL, t. 41 – *Летописец Переславля Суздальского (Летописец русских царей)*, (Полное собрание русских летописей т. 41), Москва, 1995.
- [PSRL t. 41 – Letopisec Pereslavlya Suzdal’skogo (Letopisec russkikh carej), (Polnoe sobranie russkikh letopisej t. 41), Moskva, 1995.]
- PSRL, t. 17 – *Западнорусские летописи*, (Полное собрание русских летописей), С-Петербург, 1907.
- [PSRL, t. 17 – Zapadnorusskie letopisi, (Polnoe sobranie russkikh letopisej), S-Peterburg, 1907.]
- PSRL, t. 35 – *Летописи белорусско-литовские*, (Полное собрание русских летописей т. 35), Москва, 1980.
- [PSRL, t. 35 – Letopisi belorusko-litovskie, (Polnoe sobranie russkikh letopisej t. 35), Moskva, 1980.]
- RIB t. 30 – *Литовская Метрика. Книги публичных дел*, (Русская историческая библиотека, т. 30), Юрьев, 1914.
- [RIB t. 30 – Litovskaya Metrika. Knigi publichnyh del, (Russkaya istoricheskaya biblioteka, t. 30), Yur’ev, 1914.]
- Rimša E., 2004 – Edmundas Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004.
- Saviščevas E., 2010 – Eugenijus Saviščevas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 m.*, Vilnius, 2010.
- Saviščevas E., 2014 – Eugenijus Saviščevas, „Polityka nadań wielkich ksiąząt litewskich na Źmudzi w pierwszej połowie XV wieku“, in: *Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne* 141 (2014), z. 2, p. 481–510.
- Tęgowski J., 1999 – Jan Tęgowski, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999.
- Trakų vaivadijos padūmės registras (1690 m.) – *Мetryka Litewska. Rejстры подымного Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo trockie 1690 r.*, opracował H. Lulewicz, Warszawa, 2000.
- Urban W., 2000 – Waclaw Urban, „Lietuviai Krokuvoje nuo XIV a. pabaigos iki 1579 m.“, in: *Šešiolikto amžiaus raštija* (Senoji Lietuvos literatūra kn. 5), 2000, p. 421–452.
- Vilniaus vaivadijos padūmės registras (1690 m.) – *Мetryka Litewska. Rejстры подымного Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, opracował A. Rachuba, Warszawa, 1989.
- Žemaitijos seniūnijos padūmės registras (1690 m.) – *Мetryka Litewska. Rejстры подымного Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księstwo Źmudzkie 1690 r.*, opracował G. Błaszczyk, Warszawa, 2009.
- ŽVS – Mackavičius A., *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, parengė A. Tyla, Vilnius, 2002.

- ŽŽР – *Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a. = Privilegia terrestria Samogitiensia saec. XV–XVII*, (Historiae Lituaniae Fontes Minores, t. 6) par. D. Antanavičius ir E. Saviščevas, Vilnius, 2010.
- Спрогис И., 1888 – Иван Спрогис, *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия*, Вильна, 1888.
- [Sprogis I., 1888 – Ivan Sprogis, *Geograficheskii slovar drevnei Zhomoitskoi zemli XVI stoletiya*, Vilna, 1888.]
- Шахматов А., 1938 – Алексей Шахматов, *Обозрение русских летописных сводов XIV–XVI вв.*, Москва–Ленинград, 1938.
- [Shachmatov A., 1938 – Aleksei Sachmatov, *Obozrenie russkich letopisnykh svodov XIV–XVI vv.*, Moskva–Leningrad, 1938.]
- Шустер-Шевц Г., 1986 – Гинц Шустер-Шевц, „Древнейший слой славянских социально-экономических и общественно-институциональных терминов и их судьба в сербо-лужицком языке“, in: *Этимология 1984*, Москва, 1986, p. 224–239.
- [Shuster-Shvez G. – Ginc Shuster-Shvez, „Drevneishii sloi slavianskikh socialno-ekonomicheskikh i obshchestvenno-institutsionalnykh terminov i ich sudba v serbo-luzhitskom yazyke“ in: *Etimologiya 1984*, Moskva, p. 224–239.]
- Чамярыцкі В., 1969 – Вячаслаў Чамярыцкі, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры*, Мінск, 1969.
- [Chamyarytski V., 1969 – Vyachaslau Chamyarytski, *Belaruskaya letapisy yak pomniki litaratury*, Minsk, 1969.]
- Улащик Н., 1985 – Николай Улащик, *Введение в изучение белорусско-литовского летописания*, Москва, 1985.
- [Ulashchik N., 1985 – Nikolai Ulashchik, *Vvedenie v izuchenie belorussko-litvskogo letopisaniya*, Moskva, 1985.]